

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ЕКОЛОГІЯ

УДК 332.142.6

*Дзядикевич Ю.В.,
д.т.н., професор кафедри інженерного менеджменту
Тернопільський національний економічний університет*

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день однією з найбільших гострих і складних проблем є раціональне використання, відтворення та охорона природних ресурсів від забруднення, деградації та виснаження. Раціональне природокористування та охоронна довілля потребує комплексного підходу, який передбачає систему різних форм впливу на природокористувачів, яка залежить від характеру виробництва, ресурсів підприємств, галузі та елементів природного середовища, в якому вони функціонують. Тому пошук шляхів покращення природокористування є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення процесів у сфері використання природних ресурсів присвячені роботи Іванової Т., Веклич О., Данилишина Б., Федорищева А., Пахомової Н., Степанюк Н., Скляр І., Шапура А. та ін. Однак у роботах недостатньо висвітлені шляхи покращення використання природних ресурсів, що зумовлює необхідність подальшого їх детального вивчення.

Постанова завдання. Метою дослідження є аналіз шляхів, які направлені на покращення природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природокористування – це комплексна система, яка охоплює міжнародні, державні та громадські заходи, направлена на раціональне використання, відновлення та охорону природних ресурсів. Управління охороною довкілля передбачає здійснення дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності [1].

Метою управління в галузі раціонального природокористування є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони довкілля, раціональне використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у цій галузі.

Визначальними у виробничих відносинах, що складаються між людьми і природою, є їх суспільний характер. Функції щодо управління та планування природокористування є однозначно прерогативою держави. Різні міністерства, комісії, відомства, комітети тощо в міру своєї компетенції здійснюють і підтримують єдину державну політику в сфері охорони довкілля [1].

Одне з центральних місць у регулюванні відносин щодо охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів відводиться науково обґрунтованому поєднанню територіального і галузевого управління природоохороною роботою. Підприємства, що залучають у господарський оборот природні ресурси, належать, з одного боку, до тієї чи іншої галузі національного господарства, а з другого – є ланками територіально-виробничих комплексів. Тому виникає необхідність правильного поєднання інтересів багатьох міністерств, відомств і місцевих територіальних органів, які повинні доповнювати одне одного, утворюючи єдину систему управління. Наприклад, при відведенні земель під промислове, транспортне чи житлове будівництво необхідно виходити не лише з локальних інтересів відомчого характеру, а й враховувати, що відчуження земель, особливо орних, призводить до скорочення площі сільськогосподарських угідь і зменшує валову продукцію сільського господарства та ін. [2-4].

У системі управління природоохоронною діяльністю підприємства можна виділити такі напрями: планування, експлуатацію очисних споруд (включаючи технологічний процес) і контроль за викидами в навколишнє середовище. Проектування і планування дають змогу розробити комплекс необхідних заходів щодо охорони довкілля та їх виконання. Серед них повинні бути нові удосконалені технологічні процеси, роботи, очисні споруди, що знижують або виключають шкідливий вплив на довкілля [3].

Управлінські функції в сфері природоохоронної діяльності підприємства повинні сприяти вдосконаленню технології виробництва, проведенню ремонтно-експлуатаційних робіт, забезпеченню безаварійної роботи устаткування та виконанню планово-попереджувального і поточного ремонту.

Контроль включає в себе аналіз технології, лабораторний аналіз, контрольні пости, визначення концентрації шкідливих викидів, інформування керівництва про стан навколишнього середовища на підприємстві та дотримання законодавства в цій сфері.

Усі ланки народногосподарської захисної системи є єдине ціле і доповнюють одна одну. Водночас кожна з цих ланок наділена самостійними функціями, вирішує певне коло завдань і має свою структуру [5].

Відповідають за організацію державної підсистеми і контролю за станом навколишнього середовища Міністерство по охороні навколишнього середовища, служба стандартизація, Міністерство охорони здоров'я та інші міністерства, а також місцеві обласні, міські та районні організації відповідного профілю. В своїй діяльності вони керуються в основному Законом про охорону навколишнього середовища (1991 р.) [1].

Державна підсистема використання природних ресурсів перебуває в компетенції місцевих рад народних депутатів, які повинні контролювати і регулювати всю природоохоронну роботу міністерств і відомств. Галузевий і міжгалузевий характер раціонального природокористування визначається специфікою господарської діяльності структурних підрозділів міністерств і відомств і залежить від виробничого профілю підприємств і об'єднань. Тому обов'язки між різними ланками цієї підсистеми охорони навколишнього середовища розподіляються таким чином [4].

Центральним органом державного управління в галузі охорони природи і використання природних ресурсів, який відповідає за охорону природи, організацію раціонального використання і відтворення природних ресурсів у країні є міністерство охорони навколишнього природного середовища (МОНПС).

МОНПС має місцеві органи на всіх рівнях територіального управління - областей, районів і міст. Уведення подвійної підпорядкованості територіальних органів управління МОНПСу місцевим Радам народних депутатів відповідає ролі місцевих Рад у вирішенні питань охорони навколишнього середовища, визначеній статтями Конституції України та розділом IV Закону про охорону навколишнього природного середовища [1]. Ці положення дають змогу залучити до вирішення завдань із охорони навколишнього середовища служби Рад народних депутатів (планове управління, управління капітального будівництва та ін.), а отже, уникнути необхідності у створенні аналогічних служб у межах територіальних органів МОНПСу.

Територіальними органами управління охороною навколишнього середовища є відповідні відомства МОНПСу та відділи охорони природи виконкомів Рад народних депутатів.

Із переходом на повний госпрозрахунок і нові методи економічного управління відповідно до Закону "Про державне підприємство" на рівні підприємств охорону навколишнього середовища здійснює адміністрація. Тут приймаються рішення з питань природокористування, здійснюються практичні заходи щодо охорони навколишнього середовища від забруднення виробничими і господарськими відходами, стічними водами [6].

Удосконалення управління в галузі охорони і відтворення природних ресурсів повинно відбуватися шляхом уточнення ролі і місця територіального і галузевого чинників у формуванні основних якісних параметрів навколишнього середовища.

В системі планового управління раціональним природокористуванням провідним є територіальний підхід. Це означає, що повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються в сферу виробничої діяльності, є Ради народних депутатів. Завдання полягає в тому, щоб надані місцевим Радам права використовувались якнайефективніше, поєднували в собі територіальні та галузеві інтереси, орієнтували виробничо-господарську та експлуатаційну діяльність промислових підприємств і об'єднань, міністерств і відомств на вирішення актуальних екологічних проблем [7-9].

Правовою основою охорони природи є внутрішньодержавні та міжнародні законодавчі акти. В них наводяться обов'язкові для всіх громадян вимоги, спрямовані на забезпечення нормальних умов функціонування екосистем біосфери та раціональне використання людиною природних ресурсів. Виконання цих законів забезпечується різними методами: виховними, просвітніми, адміністративними та кримінальними покараннями порушників [8].

Основним законодавчим актом у галузі охорони природи в нашій державі є Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища", затверджений Верховною Радою 1 липня 1991р. [1]. У ньому викладено: загальні положення, екологічні права і обов'язки громадян, функції Рад народних депутатів, повноваження органів управління у сфері охорони природи, висвітлено питання спостереження, прогнозування, обліку та інформації в галузі охорони довкілля, екологічної експертизи, економічних механізмів забезпечення охорони природи.

До важливих державних документів природоохоронного напрямку належить також: "Земельний кодекс України" (1992р.), "Водний кодекс України" (1995р.), кодекси України "Про надра"(1994р.),"Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" (1995р.). У вересні 2000р. був затверджений Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" [10-16].

На початку 90-х років у нашій країні була запроваджена плата за практично всі природні ресурси, за забруднення навколишнього природного середовища, розташування в ньому відходів виробництва та за інші види нанесення шкоди довкіллю. При цьому плата за понадлімітне використання та забруднення в декілька разів перевищує плату за використання та забруднення в межах встановлених нормативів (лімітів). Однак внесення плати за використання та забруднення не звільняє природокористувача від виконання заходів із охорони навколишнього природного середовища та відшкодування збитків [7; 8].

Одним із важливих методів економічного управління є фінансування, тобто надання грошових коштів на чітко визначені природоохоронні заходи. Джерелами фінансування можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємств (собівартість продукції або прибуток), банківські кредити та різні екологічні фонди [9].

Створення екологічних фондів також є одним з економічних методів управління в природокористуванні. Під фондами слід розуміти установи, які надають будь-яку матеріальну допомогу та грошові матеріальні кошти, а також їх джерела. Наприклад, в екологічні фонди надходять платежі всіх підприємств за природокористування, а потім ці кошти видають на проведення невідкладних та дорогих природоохоронних заходів. Крім цього підприємства можуть робити внески у фонди екологічного страхування.

Ефективним є застосування матеріального стимулювання природоохоронної діяльності, встановлення податкових пільг (сума прибутку з якої вираховується податок, зменшується на величину, яка повністю чи частково відповідає природоохоронним витратам), звільнення від податків екологічних фондів; застосування пільгових цін та надбавок на екологічно чисту продукцію та надання пільгових кредитів [8; 9].

До заходів матеріального покарання відносяться: штрафи за екологічні порушення, додаткові податки за екологічно шкідливу продукцію та технологію.

В Україні сформовано одну з найрозвиненіших у Європі систему екологічного законодавства, визначено основні напрями державної політики в галузі охорони довкілля, використовувannya природних ресурсів, розроблено низку проектів природоохоронних програм.

Поруч із правовим механізмом на охорону довкілля впливає й економічний механізм, який охоплює цілу низку інструментів впливу на матеріальні інтереси підприємств і окремих працівників. Одним із таких важливих інструментів є лімітування природокористування. Це є дієвий елемент механізму охорони навколишнього природного середовища. Оскільки існують підприємства, котрі з погляду екології краще було б закрити або перепрофілювати, тобто перевести на випуск іншої продукції, що завдало б менше шкоди навколишньому середовищу. Наприклад целюлозо-паперовий комбінат можна перепрофілювати в меблеву фабрику. Проте це економічно не вигідно, а часом і соціально і не завжди доцільно, оскільки підприємство може бути постачальником потрібних суспільству товарів і робочих місць. В цьому випадку його діяльність у галузі природокористування деякий час регулюється не нормативними ГДС (гранично допустимі скиди) чи ГДВ (гранично допустимі викиди), а індивідуальними лімітами, тобто ТПВ (тимчасово погоджені викиди) [17].

Довгий час природокористування в нашій країні було безкоштовним, тобто підприємства використовували землю, воду та інші природні ресурси, а також забруднювали навколишнє природне середовище безкоштовно. Лише у випадку сильного забруднення, з катастрофічними наслідками для навколишнього середовища, підприємства виплачували штрафи, але не завжди. Така безвідповідальність зумовлювала нераціональне використання природних ресурсів.

З метою заохочення дбайливого використання природних ресурсів і відшкодування державі частини витрат на охорону та відновлення довкілля, з 50-х років поступово впроваджується плата за окремі види ресурсів, котрі вилучаються з природи.

Проблеми регулювання чисельності населення, виснаження природних ресурсів, транскордонного забруднення навколишнього природного середовища і, як наслідок, зникнення існуючої цивілізації мають глобальний, всесвітній характер і вирішити їх можна тільки разом – усім світовим співтовариством. Вирішення цих проблем не можливе без широкого й активного міжнародного співробітництва. Таке співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища розпочалося наприкінці ХХ століття громадськими організаціями, такими як Міжнародний союз охорони природи та природних ресурсів (МСОП), науковий комітет із проблем навколишнього середовища (СКОПЕ) та Всесвітній фонд дикої природи [17].

Україна, ставши на шлях незалежності, приєдналася до процесу державного регулювання збереження якості природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і дотримання екологічної безпеки. Вона є Стороною понад 20 міжнародних конвенцій і двосторонніх угод, пов'язаних з охороною довкілля. Їх кількість у найближчі роки, без сумніву, збільшиться, оскільки існує низка конвенцій, приєднання до яких має істотне політичне значення в галузі охорони довкілля, використання та відтворення природних ресурсів. Інтеграція нашої країни у світове співтовариство сприяла міжнародній економічній, технічній та експертній допомозі. В подальшому можливе використання кредитів Міжнародних банків, допомога Європейського союзу в рамках програми "TACIS" для країн СНД, допомога окремих розвинених країн як у рамках багатосторонніх програм, так і на підставі двосторонніх угод.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, тільки органічне поєднання правового та економічного механізмів регулювання процесу природокористування і тісне міжнародне співробітництво нашої країни в сфері охорони природи дозволить забезпечити раціональне природокористування та охорону довкілля на високому рівні.

Бібліографічний список

1. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища"(в ред. від 18.11.2012р.) / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.
2. Трегобчук В. Ресурси – екологічна складова національної безпеки / В.Трегобчук // Економіка України – 1999. – № 2. – С. 4-15.
3. Царенко О.М. Основи екології та економіки природокористування / О.М.Царенко, О.О.Несветов, М.О.Кодацький. – Суми: Університетська книга 2004. – 400 с.
4. Веклич О. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку країни / О.Веклич // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 62-68.
5. Кирсанова Т. Экологический контролинг – інструмент екоменеджмента / Т. Кирсанова, Е. Кирсанова, В. Лукьянихин ; за ред. В.Лукьянихина. – Суми: Козацький вал, 2004. – 222 с.
6. Веклич О. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку країни / О. Веклич, Т. Яхєєва // Економіка України. – 2005. – № 12. – С. 73-80.
7. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій ; за ред.Б. Данилишина. – К. : ЗАТ "Нічлава", 2006. – 709 с.
8. Федорищева А. Техногенно-екологічна ситуація в Україні та управління рівнем її безпеки / А. Федорищева, О. Бутрин // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 75-79.
9. Пахомова Н. Экономический анализ экологического права / Н. Пахомова, К. Рихтер // Вопросы экономики. – 2003. – № 10. – С. 34-38.
10. Закон України "Земельний кодекс"/ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14.
11. Закон України"Водний кодекс"/ Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 213.

12. Закон України "Про екологічну експертизу" / Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8.
13. Закон України "Лісовий кодекс" / Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3852.
14. Закон України "Про надра" / Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 1392-17.
15. Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" / Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 39.
16. Закон України "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47.
17. Дзядикевич Ю.В. Механізми менеджменту природокористування / Ю.В. Дзядикевич, І.М. Куликовська // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 125-127.

References

1. The Law of Ukraine "On Environmental Protection" (1991), (edited from 18.11.2012), News of Verkhovna Rada in Ukraine, No 41.
2. Trehobchuk, V. (1999), "Resources - environmental component of national security", *Ekonomika Ukrainy*, no. 2, pp. 4-15.
3. Tsarenko, O.M., Nesvietov, O.O., Kodatskyi M.O. (2004), *Osnovy ekolohii ta ekonomiky pryrodokorystuvannia* [Fundamentals of Ecology and Environmental Economics], *Universytetska knyha*, Sumy, Ukraine, 400 p.
4. Veklych, O. (2008), *Urakhuvannia pryrodnoho kapitalu yak bazovoho komponenta ekonomichnoho rozvytku krainy* [Considering the natural capital as a basic component of economic development of the country], *Ekonomika Ukrainy*, no 10, pp. 62-66.
5. Kirsanova, T., Kirsanova Ye., Luk'ianikhin, V. (2004), *Ekologicheskyy kontroling – instrument ekomenedzhmenta* [Ecological Controlling - a tool of environmental management], *Kozatskiy val*, Sumy, Ukraine, 222 p.
6. Veklych, O., Yakheieva, T. (2005), "Considering the natural capital as a basic component of economic development of the country", *Ekonomika Ukrainy*, no. 12, pp. 73-80.
7. Danylyshyn, B.M. (2006), *Pryrodno-resursna sfera Ukrainy: problemy staloho rozvytku ta transformatsii* [Natural resource spheres of Ukraine: problems of sustainable development and transformation], ZAT, "Nichlava", Kyiv, Ukraine, 704 p.
8. Fedoryshcheva, A., Butryn, O. (2008) "Technogenic and ecological situation in Ukraine and managing the level of security", *Ekonomika Ukrainy*, no 5, pp. 75-79.
9. Pakhomova, N. and Rikhter, K. (2003), "Economic analysis of ecological law", *Voprosy ekonomiki*, no. 10, pp. 34-38.
10. The Law of Ukraine "The Land Code " (2001), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 14.
11. The Law of Ukraine "The Water Code" (2012), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 213.
12. The Law of Ukraine " On Ecological Expertise" (1995), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 8.
13. The Law of Ukraine "The Forest Code" (1994), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 3852.
14. The Law of Ukraine "On Subsoil" (1994), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 1392-17.
15. The Law of Ukraine "On Usage of Nuclear Energy and Radiation Safety" (2012), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 39.
16. The Law of Ukraine "On the National Program formation National Ecological Network of Ukraine for 2000-2015" (2000), News of Verkhovna Rada in Ukraine, no. 47.
17. Dziadykevych, Yu.V., Kulykovska, I.M. (2013), "The mechanism of environmental management", *Innovative Economy*, no 1, pp. 125-127.

Дзядикевич Ю.В. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Мета: аналіз шляхів, направлених на покращення природокористування.

Методика дослідження: в процесі дослідження використовувалися загальні та спеціальні методи. На основі аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також узагальнення наукових джерел, присвячених проблемі раціонального використання природних ресурсів, вивчено шляхи, що сприяють покращенню використання природних ресурсів.

Результати. Встановлено, що з метою покращення раціонального природокористування необхідно дотримуватися законодавства, здійснювати контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, досягати погодженості дій державних і громадських органів у цій галузі. Визначено, що повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються в сферу виробничої діяльності, є Ради народних депутатів. Правовою основою охорони природи є внутрішньодержавні і міжнародні законодавчі акти. Доведено, що важливим інструментом економічного механізму охорони довкілля є лімітування природокористування та стимулювання раціонального використання природних ресурсів.

Наукова новизна. На основі аналізу існуючих напрямів використання природних ресурсів запропоновано найбільш оптимальні шляхи природокористування.

Практична значущість: Одержані результати сприяють покращенню використання природних ресурсів у промислових і сільськогосподарських підприємствах країни

Ключові слова: довкілля, природокористування, природні ресурси, екологічна безпека, охорона природи, виробнича діяльність.

Dziadykevych Yu.V. WAYS OF IMPROVING THE USE OF NATURAL RESOURCES

Purpose. The purpose of the article is the analysis of the ways aimed at improving nature management.

Methodology of the study. The general and special methods were used in the research process. The ways that help improve the use of natural resources have been studied based on the analysis and synthesis, induction and deduction, and also generalization of scientific sources devoted to the problem of rational using natural resources.

Findings. It has been established that in order to improve the rational nature management is necessary to adhere to the legislation, to implement the control over compliance with requirements of environmental safety, achieve coherence state and public agencies in this area. It has been determined that a full administrator of natural resources which are involved in the sphere of industrial activity, is the Council of People's Deputies. The domestic and international legislation acts are the legal basis for the nature protection. It has been proved that the important instrument for the economic mechanism of environmental protection is limiting nature management and stimulation of rational use of natural resources.

Originality. The most optimal ways of nature management have been prompted based on the analysis of existing directions of use natural resources.

Practical value. The obtained results contribute to improving the use of natural resources in the industrial and agricultural enterprises of the country.

Key words: environment, nature management, natural resources, environmental safety, environmental protection, production activities.

Дзядыкевич Ю.В. ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ

Цель: анализ путей, направленных на улучшение природопользования.

Методика исследования: в процессе исследования использовались общие и специальные методы. На основе анализа и синтеза, индукции и дедукции, а также обобщения научных источников, посвященных проблеме рационального использования природных ресурсов, изучено пути, которые способствуют улучшению использования природных ресурсов.

Результаты. Установлено, что с целью улучшения рационального природопользования необходимо придерживаться законодательства, осуществлять контроль за соблюдением требований экологической безопасности, достигать согласованности действий государственных и общественных органов в этой отрасли. Полноправным распорядителем природных ресурсов, которые привлекаются в сферу производственной деятельности, являются Советы народных депутатов. Правовой основой охраны природы являются внутригосударственные и международные законодательные акты. Важным инструментом экономического механизма охраны окружающей среды является лимитирование природопользования и стимулирование рационального использования природных ресурсов.

Научная новизна. На основе анализа существующих направлений использования природных ресурсов предложены наиболее оптимальные пути природопользования.

Практическая значимость: Полученные результаты способствуют улучшению использования природных ресурсов в промышленных и сельскохозяйственных предприятиях страны.

Ключевые слова: окружающая среда, природопользование, природные ресурсы, экологическая безопасность, охрана природы, производственная деятельность.